

EL VOCABULARI DE LES PITIÜSES AL *DICCIONARI CATALÀ-VALENCIÀ-BALEAR*

ANTECEDENTS

Al començament del segle xx, els estudis lexicogràfics sobre l'eivissenc ni tan sols s'havien encetat. Només alguns autors, puntualment, havien deixat constància de l'ús de tal mot o tal altre, amb motiu d'alguna descripció de feines del camp o a la mar. És el cas del pare Gaietà de Mallorca, a mitjan segle xviii, de l'arxiduc Lluís Salvador, a la segona meitat del segle xix, i del notari valencià Víctor Navarro, que el 1901 publicà el llibre *Costumbres en las Pitiusas*, que havia estat escrit uns anys abans, ja que el 1897 el treball havia estat presentat en el concurs especial sobre dret consuetudinari i economia popular de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas. El novembre de l'any 1900, mossèn Alcover va trametre la *Lletra de convit* a mossèn Vicent Serra i Orvay, aleshores vicari capítular d'Eivissa, per tal de demanar-li que col·laborés en la recerca dialectològica del *Diccionari*. Uns mesos més tard, el juliol de 1901, el nou vicari, Joan Torres Ribas, acceptava l'encàrrec. L'Església de les Pitiüses, pràcticament en bloc, es mostrava decidida a fer costat al mossènyer manacorí. L'any següent, el mes d'abril de 1902, realitzà la primera visita a l'illa, on pronuncià una conferència al Cercle Catòlic d'Eivissa, amb l'objectiu d'animar els futurs col·laboradors i d'exhortar el poble d'Eivissa a participar en una tasca que mossèn Alcover ja preveia necessàriament com a col·lectiva. El seu segon viatge a l'illa, molt breu, de tan sols tres dies, es produí el juliol de 1909. Aquell mateix any, Artur Pérez-Cabrero i Tur, director i conservador del Museu Arqueològic d'Eivissa, publicà un llibre amb un títol molt llarg, però proporcional al seu interès: *Ibiza: arte, arqueología, agricultura, comercio, costumbres, historia, industria, topografía: Guía del turista*. Just abans de l'índex que cloïa el llibre, Pérez-Cabrero hi inclogué un «Voca-

bulario de las dicciones del léxico ibicenco que no tienen analogía ni semejanza con el castellano y su significación». Es tracta d'un vocabulari en tretze pàgines, que conté més de mil cinc-centes entrades, escrites en un català no normatiu i a voltes difícil de reconèixer, amb l'equivalent castellà al costat. Aquest vocabulari constitueix el primer treball lexicogràfic sobre l'eivissenc i sembla que no va ser aprofitat —o just ho va ser molt parcialment— per mossèn Alcover i Francesc de Borja Moll a l'hora d'elaborar el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), però que, en canvi, va ser analitzat i estudiat a fons per Coromines, com queda palès en nombroses entrades del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Això no obstant, entra dins la lògica suposar que l'interès de l'arqueòleg Pérez-Cabrero per la llengua tenia el seu origen en la llavor que havia sembrat uns anys abans mossèn Alcover i que aviat començaria a fructificar, amb els treballs de camp d'Alcover i Moll i, després, amb els estudis continuats d'Isidor Macabich. De fet, un dels joves seminaristes que enquesten els autors del *Diccionari*, el juliol de 1922, era Emili Pérez-Cabrero Adrover, de tretze anys, fill d'Artur.

El 1925 s'inicià la redacció definitiva del *Diccionari*, i el 1930 se'n publicà el primer volum. Dissortadament, per circumstàncies que ara no vénen al cas, caldria esperar més de trenta anys, el 1962, per veure l'obra completa i acabada. Aleshores, les circumstàncies polítiques i socials desfavorables impediren que tingués una difusió més gran entre la població, tot i que el *Diccionari* s'erigí en un dels més grans monuments de la llengua catalana i obtingué aviat el reconeixement de tots els romanistes.

LA RECOLLIDA D'INFORMACIÓ

Després d'aquella primera visita de mossèn Antoni Maria Alcover a Eivissa, el 1902, l'Apòstol de la Llengua tornà a les Pitiüses quatre vegades més: el juliol de 1909, com ja s'ha dit, l'estiu de 1917, el mes de febrer de 1921 i el juliol de 1922; en aquesta última ocasió, acompanyat d'Antoni Josep Pont i de Francesc de Borja Moll. En totes aquestes visites, el centre neuràlgic de la seva activitat era el seminari d'Eivissa, des d'on estenia una xarxa que li havia de subministrar informació de la parla de la ciutat (Vila) i de la del camp (la pagesia). En tots dos casos, eren de gran utilitat els nombrosos seminaristes, joves de procedència diversa, que s'oferien per respondre enquestes sobre flexions verbals o sobre vocabulari de diversos camps semàntics. En el cas de Vila, la xarxa era ampliada amb alumnes de l'escola nacional de la Marina, així com amb informadors esporàdics, vertaders especialistes en les matèries més diverses (des de la música fins a la fusteria, passant per la selleteria, la sabateria o els molins de vent). En el cas de la pagesia, els mossenyers de les parròquies rurals feien d'eficaços introductors i allisaven el terreny perquè els en-

questadors ja trobessin el camp de saó. Així, visitaren Sant Josep de la Talaia, Sant Francesc de Formentera, Santa Eulària del Riu, Sant Joan de Labritja, Sant Antoni de Portmany i Sant Mateu d'Albarca, on feren l'enquesta dialectològica. Sens dubte, el treball de camp guanyà en rigor a mesura que l'equip del *Diccionari* guanyava en experiència. En aquest sentit, la contribució del jove i amb bona preparació científica Francesc de Borja Moll en la darrera visita a Eivissa degué tenir encara més valor qualitatiu que no quantitatiu.

Val a dir, doncs, que els autors del *Diccionari* tenien un mètode clar i força efectiu per a recollir la informació: partien d'uns qüestionaris que presentaven als enquestats, recollien sistemàticament la flexió verbal i interrogaven els informadors sobre uns camps semàntics determinats. Finalment, també estudiaven la fonètica pròpia dels diversos llocs on realitzaven l'enquesta dialectològica, com en el cas de Vila. El resultat de tot plegat garantia que la major part del corpus lèxic de cada dialecte havia estat recollit i que en el futur s'integraria al *Diccionari*.

Tanmateix no es pot obviar que Antoni Maria Alcover era mallorquí i Francesc de Borja Moll menorquí. Tots dos tenien, per tant, un gran coneixement de les diverses modalitats dialectals de les dues antigues Balears. No podien tenir, però, per força, el mateix coneixement —ni tan exhaustiu— del subdialecte eivissenc. Un col·laborador de poca son, mossèn Isidor Macabich, posà força voluntat per omplir aquest buit. Facilità nombroses fitxes de la llengua antiga i moderna als redactors del *Diccionari* i hi mantingué correspondència escrita continuada, al llarg dels anys, primer amb mossèn Alcover i després, mort aquest, amb el seu continuador, Francesc de Borja Moll. Macabich, que al seu càrrec de canonge arxiver de la catedral d'Eivissa unia el de col·laborador assidu en la premsa escrita local, tingué un paper important en la difusió i popularització, a Eivissa i Formentera, de la tasca lexicogràfica d'Alcover i Moll, i alhora fou, sens dubte, qui, des d'aquestes illes, més informació aportà al corpus del futur *Diccionari*.

Cal ser justos a l'hora de valorar l'edició del *Diccionari*. És cert que hi ha alguns desequilibris, i que la informació que conté procedent de Mallorca i Menorca és molt més gran que la que prové d'altres indrets de parla catalana, d'Eivissa mateix, per exemple. Però això no sols no va en detriment de la informació de cap lloc concret, sinó que enriqueix encara més el contingut de l'obra. I en tot cas, la informació que procedeix de les Pitiüses és, si fa no fa, similar a la d'altres zones del domini lingüístic. És innegable, per altra banda, que el DCVB conté algunes incoherències metodològiques (com les entrades **jogueroi** «Cosa menuda, graciosa i entretinguda de fer» i **juguerois** «Joguines», quan en tot cas hi hauria d'haver una sola entrada, en singular, amb una sola grafia i amb les dues accepcions: la principal, la de 'joguina'; la secundària, l'altra), o també es podria dir que a voltes no hi ha uns criteris clars a l'hora de determinar quines grafies antigues eren dignes o no d'una entrada inde-

pendent al *Diccionari*. Però al cap i a la fi això no són sinó minúcies, inherents a qualsevol obra de tal magnitud, davant la ingent obra d'Alcover i Moll, que ha esdevingut una referència obligada per a tots els lexicògrafs catalans. Minúcies, a més, que es poden passar per alt quan hom té en compte que es tracta d'una obra iniciada en els primers anys del segle xx, amb nombroses i diverses aportacions, forçosament de qualitat irregular. Qui, dels que ens dediquem a la lexicografia, no s'ha trobat algun dia amb algú que li presenta un simple bocí de paper amb una paraula escrita per algú altri, possiblement mal escrita, sense definició, sense context i sense equivalència? O simplement amb una equivalència en una altra llengua que no permet deduir en quins contextos concrets i amb quin sentit s'utilitza? Una obra de gran participació popular, com va ser el DCVB, havia de tenir, forçosament, algunes mancances de mètode, de sistema, i alguns errors, no sempre ben detectats ni corregits adequadament. Per exemple, el mestre Coromines escrivia, al seu diccionari etimològic, a l'entrada **pudir**, que «no està documentat un *PUTICINUS, -INA, però cal suposar-lo com a formació paral·lela a MORTICINUS (*morteí*, cast. *mortezino*), MURICINUS (cast. *murezno* [...]) [...]». D'aquí podem admetre que sortiria l'eiv. “*pudesina: fetidez*” (PzCabr.), que no sé amb quin dret grafia *AlcM* amb *ss* doble com a rossellonès (atribuint-ho a Saisset)». Doncs bé: en aquest cas, amb tot el dret, ja que a Eivissa pronunciem el mot amb *s* sorda, com molt bé havia recollit el *Diccionari* d'Alcover i Moll, i no amb *s* sonora, com deduïa erròniament Coromines de la grafia del «Vocabulario» d'Artur Pérez-Cabrero que hem esmentat abans. Serveixi aquest exemple, doncs, com a simple constatació que no totes les crítiques que s'han fet del DCVB són encertades o correctes, i que en canvi conté molta més informació fiable de la que hom pot pensar.

EL LÈXIC D'EIVISSA I FORMENTERA AL DCVB

Després de la publicació del DCVB, alguns erudits han destacat en l'estudi del lèxic eivissenc. D'entre ells cal remarcar-ne dos: Joan Veny i Aina Moll. Aquesta recollí nombrosos materials lexicogràfics per a una tesi doctoral que no arribà a bon port. Amb tot, n'ha publicat algunes pinzellades que fan palès l'alt interès del material recollit. Veny, per la seva banda, ha publicat una *Aproximació al dialecte eivissenc* (1999), que conté abundant informació lexicogràfica, i de molta qualitat, ben organitzada i analitzada. Uns anys abans, el 1977, ja ens n'havia servit un aperitiu al número 5 de la revista *Randa*, amb el títol «Aproximació a l'estudi del dialecte eivissenc». A banda d'aquests reculls lexicogràfics, altres autors, com Isidor Macabich, Marià Villangómez o Enric Ribes, s'han ocupat en diverses ocasions del lèxic d'Eivissa i Formentera i han publicat articles o treballs que hi estan més o menys directament relacionats.

Tant Aina Moll com Joan Veny han posat de relleu, a partir de dades pròpies, i de moltes altres de fornides pel DCVB, alguns trets específics del lèxic eivissenc. En tot cas, sense aquests importants enriquiments, just a partir dels mots recollits en el *Diccionari* d'Alcover i Moll, ja se'n podien traçar algunes de les característiques més importants, tal com han fet Joan Veny i Aina Moll.

LES AFINITATS DEL LÈXIC EIVISSENC AMB EL NORD-OCCIDENTAL I EL VALENCIÀ

Francesc de B. Moll ja indicà que el lèxic de les Pitiüses era molt proper al valencià. De fet, tot i que els trets del subdialecte eivissenc corresponen al grup de dialectes oriental, també comparteix una part del vocabulari amb els dialectes nord-occidental i valencià. A vegades, aquesta afinitat és comuna al mallorquí i al menorquí, com en els mots *granar*, *granera*, *arena*, *después-ahir*, *después-demà*, *basca* o *peresa*, enfront dels mots orientals equivalents *escombrar*, *escombra*, *sorra*, *abans-d'ahir*, *demà passat*, *calor forta* i *feixuga* o *mandra*. En ocasions, aquestes afinitats lèxiques es donen entre totes les illes Balears (incloses les Pitiüses) i el País Valencià, en oposició als dialectes central i nord-occidental. És el cas de *calcetins*, *calces*, *camiseta*, *fems*, *mesclar*, *poal* i *lladriola* o *vidriola*, enfront de mots com *mitjons*, *mitges*, *samarreta*, *escombraries*, *barrejar*, *galleda* i *guardiola*. En altres ocasions, les concomitàncies lèxiques es produeixen, però, entre l'eivissenc, per una banda, i el valencià i/o el nord-occidental per l'altra, mentre que el central o el mallorquí o el menorquí manifesten altres preferències lèxiques. És el cas de parelles com les següents: *acatxar/ajupir* o *acotar*, *agalipar/adobar*, *aliacrà/icterícia*, *asena-da/asada*, *bac/caiguda*, *bellota/aglà*, *colp/cop*, *cuna/bressol*, *dacs/blat d'Indi*, *desqueferat/desenfeinat*, *diarrea/diarrea*, *dolent/malalt*, *engordir/engreixar*, *entrepussar/ensopegar*, *ferramenta/eina*, *galfi/delfí* o *dofí*, *gord/gras*, *jugaroll/jugueta* o *joguina*, *llimó/llimona*, *marsapà/massapà*, *milotxa/miloca*, *paiola/sarampió*, *palancana/palangana*, *paloma* (però també *papallola*)/*papallona*, *pebrassos/rovellons* o *esclata-sangs*, *pebrera/pebre*, *pixarell/passarell*, *pleit/plet*, *polp/pop*, *prompte/prest*, *repaïro/redossa*, *tomata/tomàtiga*, *Vicent/Vicenç*, *vore/veure*.

S'hi poden afegir encara altres mots que vinculen el lèxic eivissenc al valencià, com *amprar*, *calbot*, *llimac*, *madeixa*, *boix*, *fumarell*, *llambrí* o *furó*, entre d'altres, mentre que Joan Veny veu similituds amb el lèxic tarragoní en les paraules *temós* 'enterc', *batxiller* 'tafaner', *tinell* 'prestatge per a plats i olles', o *sarmenya* 'tipus de pera petita i primerenca'.

Les afinitats amb València s'expliquen per la proximitat entre Eivissa i el País Valencià. De fet, el port de Sant Antoni és més prop de Dénia que no el nord de l'illa d'Eivissa de la de Mallorca. Aquest fet ha afavorit les relacions comercials entre els dos costats del canal de València, que en alguns moments

han estat molt intenses, i l'intercanvi humà, amb importants moviments migratoris cap als segles XVI i XVII, amb motiu de la construcció de les muralles renaixentistes d'Eivissa, que requerien una nombrosa mà d'obra, com passaria segles després amb el turisme i la construcció, bé que en aquesta ocasió la immigració ja ha estat majoritàriament castellanòfona. Les concomitàncies o afinitats amb el parlar de Tarragona poden justificar-se, en part, pel poblament de les Pitiüses per part de catalans després de la conquesta de 1235, i en part, per les relacions administratives que existien entre Eivissa i l'arquebisbat de Tarragona, aquest, posseïdor, com a senyor feudal, dels drets que correspongueren a Guillem de Montgrí. Aquestes relacions es mantingueren, com a mínim, fins a l'erecció del bisbat d'Eivissa, el 1789.

EL LÈXIC EIVISSENC COMPARAT AMB EL MALLORQUÍ I EL MENORQUÍ

L'eivissenc comparteix amb el mallorquí i el menorquí nombroses paraules, com *al·lot*, *besada*, *ca*, *capell*, *clotell*, *coa*, *encalçar*, *engalavernar*, *esqueixar* o *esquinxar*, *goix*, *llenegar*, *mac*, *malaveig* i *malavejar*, *marès*, *melicotó* i *safareig*. Però de vegades també s'allunya del parlar de Mallorca, del de Menorca o de tots dos, com ha posat de manifest Aina Moll. Es donen, ací, totes les combinacions possibles.

Així, l'eivissenc i el mallorquí coincideixen, enfront del menorquí, en mots com aquests: *arracada/anelleta*, *burballes/reganyols*, *endiots/gall d'Indi*, *greixonera/tià*, *grimaldo/llomanto*, *pèsol/fesol*, *travelar/tropissar*, *nic/maleït*.

En canvi, l'eivissenc i el menorquí fan pinya enfront del mallorquí en parelles com aquestes: *arrap/rapinyada*, *biscunsat/errat*, *casa d'abelles/caera*, *got/tassó*, *mesquí* o *mesquí/pobret*, *mosset/bocinada*, *nevolat* o *nivolat/nigul*, *polit/hermós*, *putifeina* o *putifeiner/malfeiner*, *tovalló/torcaboques*, *vesí/veïnat*.

Cada illa tira pel seu cantó en aquestes agrupacions de tres mots, un de cada illa (Eivissa, Mallorca i Menorca, de sud a nord, per aquest ordre): *ardada/esbart/ranxo*, *baleta/bolla/mèrvol*, *blonco/tio/conco*, *cassogues/cossigolles/còssigues*, *gra d'ametla/bessó/bo*, *greix/saïm/sèu*, *hisenda/possessió/lloc*, *jupetí/guardapits/jaleco*, *major* o *güelo/padri/avi*, *narissos/oronells/aranells*, *tarda/horabaixa/capvespre*, *tenedor/forqueta/forquilla*, *teulat/gorrió/pardal*, *timbarro/esclat/sota*.

Finalment, l'eivissenc s'allunya del mallorquí i del menorquí en parelles com les següents: *adonar-se/tèmer-se*, *ametlla/ametla*, *aferam/aviram*, *arrancar/arrabassar*, *buscar/cercar*, *calar/posar*, *esclova/closca d'ou*, *esmorzar/beregar*, *espurna/espira*, *guarir/curar*, *gat/moix*, *musa/gràcia* o *mèrit*, *olibassa* o *òbila/òliba*, *preguntar/demanar*, *palmell/palma de sa mà*, *ric* o *riquet/gri* o *griu*, *rovell d'ou/vermell d'ou*, *sorge/pillastre*.

Naturalment, també hi ha molts de mots que en el DCVB només apareixen com a propis d'Eivissa i/o Formentera. És difícil esbrinar si es tracta realment de paraules exclusivament de les Pitiüses. Segurament la majoria està emparentada amb mots d'altres zones del domini lingüístic que no han estat recollits o que han caigut en desús. Certament deuen ser pocs els mots que, de veritat, només s'usen a les Pitiüses. En tot cas, vet ací una petita relació d'alguns d'aquests mots: *boix, garrit, bambo, boldo, cricany, diós, dul, envergit, vellantic, baldraca, figa de pic, escartera, terciàner, carrasca, torissa, torissot, ratgrill, barrinol, galera, xoriana o xoroiana, bequeja, marticala, pelosa, gri-nyala, salós, estribanco, allero, espunta, falaguer, engrunat, xavat, vetós, envet, galardó, barda, embrunit, penjall, tallserrat, jugaroll, estofollada...*

I si esmentem mots que són al DCVB, també se'n pot fer una llarga llista amb els que no hi apareixen. Just començats amb *a*: *abellescar, aborinat, abra-onat, acaboll, acobeir, adardar, afaligaina, aferrany, aigada, aixixí, ajoçar, al-bocor, alboresa, alçapiu, alveir, andaluiar, antripatxo, argilest, asenejar, atos-sellar, avenja...* I, procedents de la llengua antiga: *aconular, adreços, anfrattes*.

Joan Veny ha ressaltat la importància que tenen, en la formació de nou lèxic de les Pitiüses, les onomatopeies, el llenguatge infantil i la llengua dels mariners, així com la creativitat morfològica. Són mots formats a partir d'onomatopeies, segons Veny, *carric, escatarrainar, qüeco, nyacar* (i hem d'afegir *nyaco*), *xodrac, miaulo, xopoiar, barrombí i curucuc*. Del llenguatge infantil procedeixen, sens dubte, mots com *jai, jaia i tatar* (de *fer tat*). De la mar procedeixen mots com *lilau, gombolet, mariscar, atracar, calar, quinòcia i alas-trat*, ara ja fora dels àmbits mariners estrictes i ben terra endins... I de la creativitat morfològica, que han posat de relleu Veny i Villangómez, en són una mostra paraules com *quefumar, vellantic, cul-remena, alçapiu, empuntósir, encertir, rigadissa, impossiblar, escanyor, esbadroc i crem*.

Si el DCVB ja contenia la base sobre la qual es podien elaborar profunds estudis lexicogràfics i dialectològics, encara té un valor afegit: fixar l'eivissenc que es parlava durant la primera meitat del segle xx. De fet, alguns dels mots que recolliren Alcover i Moll ja són en franc retrocés. *Vellantic, musa, putifeina, guarir, surge* o *travelejar* són mots que, en primer lloc, s'han quedat reclosos en el camp, i que ara ja no usen les noves generacions, que, quan parlen català (cosa no tan freqüent com seria desitjable), tenen preferències lèxiques més properes a l'estàndard que difonen l'escola i la televisió, especialment TV3. El *Diccionari* d'Alcover i Moll constitueix, doncs, un gegantí testimoni de la llengua de tots els catalanoparlants, i en aquest cas, concretament, dels eivissencs i formenterers, durant les primeres dècades del segle passat.

Tot i que sóc autor d'un treball complementari del DCVB pel que fa a les Pitiüses, i que podria haver fet llargues llistes, més extenses que l'anterior de mots començats amb *a*, però amb totes les altres lletres, de mots que no figuren al *Diccionari*, m'ha semblat més oportú, en aquest acte, posar l'accent on toca: en l'ingent valor de l'obra d'Alcover i Moll, i en les conseqüències que se'n poden extreure, més que no en les mancances, que lògicament també hi són. El corpus de mots que integren el DCVB és el que ha recollit amb més exhaustivitat el lèxic d'Eivissa i Formentera i constituirà, encara, per molts anys, una obra de referència obligada per a tots els lexicògrafs que es vulguin acostar al català, i especialment al subdialecte eivissenc. La contribució de Francesc de Borja Moll va ser decisiva perquè aquesta obra arribés a bon port. En aquest any dedicat a la figura d'aquest insigne personatge, siguin aquests mots un modest i breu homenatge a la figura humana i científica de Moll i a la seva obra, de les quals, els eivissencs i formenterers, com tots els que parlem català, som i serem sempre deutors.

ENRIC RIBES I MARÍ

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B. (1930-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll.
- COROMINES, J. (1980-1995). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa.
- MOLL, A. (1993). «El lèxic eivissenc». *El Pitiús* [Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs], p. 8-11.
- MOLL, F. de B. (1965). *Vocabulari mallorquí-castellà amb inclusió de les paraules típiques de Menorca i Eivissa*. Palma: Moll.
- PÉREZ-CABRERO, A. (1909). *Ibiza: arte, arqueología, agricultura, comercio, costumbres, historia, industria, topografía: Guía del turista*. Barcelona: Impr. Joaquim Horta.
- RIBES I MARÍ, E. (1991). *Aportació pitiüsa al Diccionari català-valencià-balear*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- VENY, J. (1977). «Aproximació a l'estudi del dialecte eivissenc». *Randa*, núm. 5, p. 5-41.
- (1999). *Aproximació al dialecte eivissenc*. Palma: Moll.
- VILLANGÓMEZ LLOBET, M. (1978). *Curs d'iniciació a la llengua: Normes gramaticals: Lectures eivissenques i formentereres*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.